

Наталія Швець,

викладач Львівського навчально-наукового інституту
Закарпатського державного університету

**РЕПЕРТУАР НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ДЛЯ ГУМАНІТАРНИХ СТУДІЙ ВИДАВНИЦТВА
ЛЬВІВСЬКОГО ЄЗУЇТСЬКОГО КОЛЕГІУМУ**

На основі проведеного дослідження видань Львівського єзуїтського колегіуму та укладеного каталогу його видавництва, автор робить спробу дати характеристику навчальних посібників друкарні Львівського єзуїтського колегіуму для середнього рівня освіти. Стаття базується як на архівних та історіографічних джерелах, так і на книгознавчих та бібліографічних дослідженнях видань друкарні. Визначаються основні етапи розвитку видавництва, вказуються напрями педагогічної діяльності Львівського колегіуму, подається характеристика підручників.

Ключові слова: Львівський єзуїтський колегіум, друкарня, репертуар, видання, викладання, навчальна дисципліна, навчальна програма, підручник.

Тема даного дослідження лежить у площині наук освітянських та педагогічних, книгознавчих та бібліографічних. З огляду на те, що мова піде про друкарню католицького освітнього закладу та її продукцію, тематика даної розвідки тісно пов'язана з історією педагогічної думки Товариства Ісуса (далі – ТІ) та історією книгодрукування та видавничої справи в Україні та Польщі. Основу статті складає аналіз саме навчальних видань Львівського єзуїтського колегіуму, головну частину яких становить педагогічна спадщина єзуїтів.

Проблематиці єзуїтського шкільництва в контексті функціонування колегіуму, його програм, учнівського кола, викладацького складу присвячено чимало робіт вчених. Визначальними є праці кс. Станіслава Заленського «Єзуїти у Польщі»¹, один з розділів якої має назву «Єзуїти у Львові»², та його окрема розвідка, опублікована раніше (1880 р.), – «Єзуїти у Львові»³. Ці праці значною мірою ґрунтуються на матеріалах рукопису ректора Львівського колегіуму Мацея Велевича «Історія Львівського єзуїтського колегіуму»⁴. Автори, які торкаються викладацької діяльності Ордену в Україні, зокрема у Львові, – це історики Львівського університету: проф. Людвік Фінкель, Станіслав Стажинський⁵ та кс. Станіслав

Беднарський⁶, які, у контексті занепаду та розквіту єзуїтського шкільництва, подали розгорнуту характеристику стану викладання окремих предметів у школах ТІ.

Сучасні дослідження, що висвітлюють педагогічну діяльність Товариства Ісуса, є обширними. Українську історіографію з цього питання представлено роботами Олександра Сушка⁷, монографією Тетяни Шевченко «Єзуїтське шкільництво на українських землях...»⁸, низкою публікацій Сергія Серякова⁹, Наталі Яковенко¹⁰, Ярослава Матвіїшина¹¹, Вероніки Кіку¹², Василя Кметя¹³, Наталії Швець¹⁴. Видавничу сторону діяльності львівських єзуїтів у своїх працях характеризують А. В. Бобер¹⁵, автори видання «Друкарі давньої Польщі»¹⁶, Е. Ружицький¹⁷, акад. Я. Ісаєвич¹⁸, Віктор Соколов¹⁹, кс. Людвік Гжебень²⁰, Станіслава Ясінська²¹, Алодія Кавецька-Гричова²², Наталія Швець²³. Створення ілюстративної бази шрифтів у синтезі з архівними та бібліографічними розвідками дозволило автору цієї статті укласти каталог видань друкарні Львівського єзуїтського колегіуму (далі ЛЄК) у максимально повному об'ємі. Були опрацьовані бібліографії К. Естрайхера²⁴, Я. Запаско та Я. Ісаєвича²⁵, робота з історії письменництва та друку єзуїтів Польської асистенції ТІ кс. Ю. Брауна²⁶, каталоги Р. Котулі²⁷, Й. Гвєзжик²⁸. Цінним джерелознавчим матеріалом для виявлення видань ЛЄК стали рукописні каталоги-інвентарі ХІХ ст. – «Алфавітний каталог укладений Карлом Йозефом Гюттнером»²⁹ у 1812–18[34] рр., а саме томи 6–13 (містять алфавітний список книг «полоніки») та «Галіка», який є шостим томом «Каталогу бібліотеки Імператорської Львівського університету» у 9-ти томах³⁰.

На підставі вищенаведених джерел було укладено каталог друкарні ЛЄК, який охоплює період від 1615 р. до 1773 р. і містить приблизно 780 описів видань. Слід зауважити, що вперше на виданнях було проставлено назву видавництва – Typographia Collegium Leopoliensis Societatis Iesu (Drukarnia Kollegium Lwowskiego SJ) – тільки у 1642 р. Крім устаткування, яке було придбане у Кракові до 1615 р., львівські єзуїти декілька разів оновлювали шрифти друкарні – у 1675 р. та у 1696 р. Тоді ж ректор колегіуму Ян Бельський виділив під друкарню спеціальне приміщення та нові деталі для друкарського верстату. У ХVІІІ ст. друкарня запрошувала до співпраці львівських граверів А. Недбаловича, Н. Зубжицького, Я. Ляха. Протягом 1737–1757 рр. одночасно у ній працювали Іван Филипович, Я. Лабінгер, П. Я. Машицький. Збільшенню тиражування навчальної, дидактичної продукції, порівняно з об'ємом духовної літератури, сприяла постанова провінціала ТІ Томаша Дуніна 1744 р., згідно з якою львівській друкарні

колегіуму надавалось право видавати підручники для єзуїтських шкіл Малої Польщі та Червоної Русі.

Загальним положенням для будь якої єзуїтської друкарні було тиражування видань для дидактичної та духовної пастирської діяльності. Остання, відповідно до головного завдання ТІ, була скерована на боротьбу з реформаторськими рухами у католицизмі. Орден Ісуса, від початку свого заснування, поруч з живим словом приділяв велику увагу друкованому. Символічним є зображення друкаря в ювілейному виданні ТІ, де над ілюстрацією стоїть гасло: «Societatis Iesu persecutionibus formatur», що трактується як: «Товариство Ісуса укріплюється переслідуванням ересей»³¹.

Настановами Ордену керувались і у Львівській друкарні. Були опубліковані твори, які в першу чергу відповідали самій ідеї створення Ордену – боротьбі з ересями³². Наступним за проповідницьким та пропагандистським скеруванням видавничої діяльності єзуїтів чи не найголовнішим був дидактичний напрям у репертуарі друкарні³³. Підтверджують цю тезу і регламентуючі документи Ордену щодо освітянської діяльності і, власне, аналіз видавничого репертуару видань єзуїтів. Якщо «Шкільний устав» (Ratio studiorum³⁴) чітко окреслював програмну літературу, то репертуар друкарні ЛСК, та й інших видавництв навчальних закладів ТІ, свідчить про розширення кола навчальних дисциплін та підручників, якими користувались у школах Ордену. Викладання в єзуїтських школах та академіях не було консервативним. Поступово, з плином часу, допускалися відхилення у навчальних програмах у сторону їх збільшення, розширення кола предметів викладання. Програмні та додаткові предмети вивчалися з позиції гуманітарної освіти, яку й втілювали єзуїтські школи. Відповідно до цього, їх метою була підготовка учнів до майбутньої кар'єри та громадської роботи. Сходиною до цього було навчання красномовству. Підготовкою до виголошення промов була латинська граматики. Вона становила один з основних предметів початкових класів. Важливою для зрозуміння шкільних програм є видана у 1711 р. ординація у справі гуманітарних студій провінціала Адріана Мясковського – «Каталог лекцій...» в єзуїтських школах Польської провінції³⁵, в якій окреслено навчальні програми. У цьому «Каталозі» було рекомендовано граматику вивчати за підручниками Альвареса і Гретшера та додатково читати легкі тексти римських авторів. Підручник «Граматики латинської мови» іспанського ученого єзуїта Еммануїла Альвара (або Альвареса, Альвареза) «De Institutione Grammaticae, libri tres» був визнаний офіційним підручником і затверджений відповідною рекомендацією «Ratio

studiorum»³⁶. Відомо, що на початку в єзуїтських школах користувалися граматики Еразма Ротердамського, Лоренцо Валли, Квінтіліана, Гуана-Людовика Вівеса³⁷. Підручник Депотера (Despautera. 1460–1520) був рекомендований у проспекті Віленського колегіуму з 1570 р.³⁸ У Польщі, як і у багатьох інших європейських країнах, велике поширення дістав підручник Доната. Він був настільки популярним, що нижчий клас (інфіма), в якому користувались цим підручником, часто називали «класом Доната»³⁹. Відомо, що саме «Доната» надрукували для дітей короля Сигизмунда Старого (краківське видання Флоріана Унглера 1523 р.)⁴⁰. Однак, саме граматика Альвареса, незважаючи на деякі її недоліки, стала тим підручником, за яким протягом двох століть під суттєвим впливом єзуїтських шкіл відбувалося навчання у католицьких, православних, і навіть у протестантських школах. Тут доречно пригадати, що до книг, виданих у Львові, як пише Ярослав Ісаєвич, належав «найстарший – «Альвар львівський новий», зафіксований в книгарському каталозі 1674 р.»⁴¹ З XVIII ст. відомі сім різних видань, що вийшли в друкарнях колегіуму, Гольчевського, Трійці та Почаєві. За граматику Альвареса навчалися і «спудеї» Братської школи Львівської Ставропігії, про що свідчить запис цих підручників у каталозі Братської бібліотеки: «1601 року зустрічаємо ... латинські граматики Корнелія Валерія та Еммануїла Альвареса...»⁴². І це при тому, що на відміну від єзуїтських шкіл, основне спрямування Братської школи було скеровано на оволодіння грецькою і церковнослов'янськими мовами. У «Шкільному Уставі» єзуїтів⁴³ граматиці Альвареса присвячені окремі параграфи, при тому підкреслюється, що цей підручник є важливим педагогічним трактатом. По-перше, як зауважує сам автор «Граматики» у передмові, його робота базується на працях відомих римських й середньовічних граматиків. Альварес виходив з норм грецької мови і до неї звертався. Граматичні правила і синтаксичні конструкції показані на прикладах кращих класичних взірців римської літератури. Хоч порівняно з граматики Теренція Варона, Ремія Палемона, Елія Доната і Прісціана підручник Альвареса був кроком уперед і, можна сказати, вершиною мовознавчої думки свого часу, він все ж мав свої недоліки і викликав нарікання викладачів тих же єзуїтських шкіл, в яких використовувався. Ці недоліки були причиною переробок, змін, доповнень та коментарів до «Альвареса». До того ж у «Шкільному уставі» була вказівка, що слід використовувати римську обробку Турселліні «Граматики» Альвареса, або на її основі створити свою, пристосовану до рівня учнів⁴⁴. Суттєвим стало скорочення роз'яснень історичного й філософського характеру. Було додано вступ для учня і для вчителя. Розділи супроводили абривіатурами,

які показували для якого класу призначений матеріал. Для польських «альварів» були зроблені важливі зміни. Підручники доповнили коментарями і паралельними перекладами польською. У Львові єзуїтська друкарня видала граматику Альвареса у 1726 р.⁴⁵, а 1763 р. (відсутня у бібліографії Естрайхера) – була виконана із врахуванням кращих італійських та німецьких видань⁴⁶. Вступ у львівському виданні заслуговує на увагу. Його укладач подав програму навчання – теми та час, який потрібен на їх засвоєння; методичні рекомендації для вчителя; зауважив характерні складнощі, які виникають в процесі оволодіння мовою. Особливу увагу звернуто на характерні помилки у вимові голосних й приголосних під впливом рідної мови, подано застереження щодо вульгаризмів у латинській мові та «польського наголосу».

За традицією викладання, після засвоєння латинської граматики та синтаксису переходили до оволодіння риторикою і поетикою – дисциплін, які навчали вишуканості латинської мови у прозі та віршах. У сучасному розумінні йшлося про вивчення латинської стилістики⁴⁷, про активне володіння мовою. Але опанувати мову не можливо без лексикографічних посібників – словників. Тому друкарня ЛСК мала забезпечити навчальний процес також іншомовно-латинськими словниками та хрестоматійними класичними текстами. Нею було здійснено два видання відомого і популярного латинсько-польсько-грецького словника Гжегожа Кнапського (Кнапіуша, або у латинському варіанті – Кнапіуса або Кнапа) у 1722 р.⁴⁸ та у 1736 р.⁴⁹ Ці видання були опрацюванням, пристосованим для учнівської молоді, а не повним перевиданням словника Кнапського, який було перевидано 35 разів⁵⁰. Львівський словник називався «Синоніми або словник польсько-латинський... для молоді, що навчається, із Словника Гжегожа Кнапіуша...». Популярність словника Г. Кнапського пояснюється його ґрунтовністю. Кнапський, видатний філолог, намагався культивувати чистоту і красу польської мови і, до того ж, був поважним знавцем класичних мов⁵¹. Тому його лінгвістичні праці, латинсько-польсько-грецький словник, який вважається і досі кращим серед подібних⁵², і опрацювання словника у різних скороченнях та переробках використовувались до кінця XVIII ст. «До появи перших церковнослов'янсько-латинських та російсько-латинських словників словником Кнапія («Кнапіуша») користувалися і російські латиністи від Епіфанія Славинецького, Симеона Полоцького і Сильвестра Медведєва до Феофана Прокоповича і св. Димитрія Ростовського»⁵³. Словник церковнослов'янсько-латинської мови Епіфанія Славинецького та Арсенія Корецького-Сатановського, на думку вченого, «запозичен із словника

Памви Беринди «Лексикон славенороскій і імен толкование» (1627 р.)», хоча в деяких випадках укладачі словника зверталися також до польсько-латинського тому словника Григорія Кнапія, підшукуючи польським словам церковнослов'янські відповідники⁵⁴. Про популярність словників Кнапського у Львівських школах свідчить вищезгадана бібліотека Львівського братства, у каталогах якої було записано: «Провідну групу становлять посібники з класичних мов. Уже в 1601 р. був латинський словник, у 1619 р. «дікціонар на десту» (словник формату фоліо) і словник чотирьох мов, а в 1688 р. – «словник латинської мови», латино-грецько-німецький словник, польсько-латинсько-грецький словник Г. Кнапіуса і «Лексикон по турецькі, арабські, перські»»⁵⁵.

У 1756 р. друкарня здійснила ще один лексикографічний проект – видання «Словникового латинського запасу з латинсько-польського фразеологічного словничка Франциска Вагнера», укладачем якого був Фрацишек Богомолець⁵⁶. Фразеологічний словник пропонував великий вибір ідіоматичних висловів і словосполучень. «Фразеологічний словник Франциска Вагнера до нашого часу залишається одним із кращих фразеологічних словників латинської мови»⁵⁷. Ф. Богомолець пристосував словник Вагнера до потреб учнівської молоді шкіл ТІ. Його можна трактувати як проголошення головного напрямку подальших робіт письменника, орієнтованого на формування мовної і розумової культури молодого покоління.

Першими популярними підручниками з риторики і поетики в єзуїтських школах були визнані «Поетика» Якуба Понтануса⁵⁸ та підручник Михаля Радау⁵⁹. У 1700 р. в Польщі був виданий підручник Габрієля Жанчиньського для учнів класів риторики – «Перлини п'ятдесяти трьох стародавніх поетів»; друге видання було здійснено 1702 р. і мало уже назву «Перлини шестидесяти стародавніх поетів»⁶⁰. За навчальною програмою, яку запропоновано у «Каталозі» Мясковського, оволодіння риторикою було розраховано на 8 років, а як теоретична праця пропонувався твір Кипріана Суареза «Про мистецтво риторики». У Львівському колеґіумі одним із перших підручників з риторики, який використовували у навчальному процесі, був «Польський оратор» (Orator Polonus)⁶¹. Він зберігся в рукописному вигляді. Містить мови, виголошені в жовтні 1647 р. в ЛСК, а в другій своїй частині – схеми побудови мов для практичного вживання. З опублікованих підручників варто виокремити такі видання львівських єзуїтів: два видання Кипріана Суареза «Таблиці про риторику» 1730 р.⁶² і 1741 р.⁶³, працю Домініка Деколони «Про мистецтво риторики» 1763 р.⁶⁴ та «Мистецтво метрики, одного з Товариства Ісуса»

1769 р.⁶⁵ Курс риторики за названими підручниками складався з вивчення літературних стилів. Розглядали казки (умоглядні, моральні, мішані), говорили про закони побудови і майстерність казок. У другому розділі йшлося про «розповідь». Основним положенням у виборі розповіді було викладення ідеї благочестя. Так само розглядалися й схеми, або фігури, якими може бути прикрашена розповідь, види розповідей та вибрані приклади. У наступних розділах пояснювалися літературні прийоми, у тому числі «нагромодження». Окремі глави присвячені урочистим промовам та панегірикам (останнім відводилося досить багато часу в навчальному процесі). Мова велася про знаходження предмету і джерел для написання панегірика; про час, який може бути чудовим початком; про тих, кого можна похвалити за життя; про долю тих, кого прославляють, та інші питання. Окремими темами вивчення були «промови з приводу народження», «промови весільні», «похоронні», «вітальні» та ін. Для опанування майстерністю прилюдних виступів обов'язковими були розділи програми: «пам'ять», «голос», «декламація і хор», «жестикуляція».

Обов'язковими програмними текстами тренуванні з красномовства були класичні зразки красномовства античних авторів. Шкільні програми передбачали знання творів класичної літератури як взірців вишуканого Слова і Стилю. Рекомендувалися в першу чергу вибрані твори Ціцерона, Цезаря, Курція, Юстиніана, Саллюстія. Поетична римська література вивчалася на прикладах творів Горація, Марціала, Вергілія, Ювенала, Персія, Сенеки. З грецьких авторів читали: Сократа, Лукіана, Піфагора, Григорія Назіанзіна, Гесіода, Демосфена, вибрані грецькі епіграми. «Хоча бібліотеки навчальних закладів ПІ містили значну кількість програмної літератури (про це свідчать власницькі записи на збережених примірниках), потреба у книгах з творами античних класиків була більшою. Тому у Львові, як і в інших друкарнях ПІ, видаванню класичних текстів приділялась велика увага. Вирізняється оригінальністю задуму публікація байок Федра 1767 р.⁶⁷ «У вступі подавалися пояснення про жанр байки; паралельно з латинським текстом байок вміщено два французькі переклади (буквальний і вільний) та польський. У примітках вказано байки інших авторів (Езоп, Лафонтен) з подібними сюжетами. Ян Потоцький називав книгу своєю учнівською працею, за іншими даними, її автор – Григорій Пірамович»⁶⁸.

Програми єзуїтських шкіл значно розширились, коли почали відкривати шляхетські колегіуми. Так, у Львівському шляхетському колегіумі викладали французьку мову. Для цієї дисципліни друкарнею було видано у 1765 р. підручник «Новий метод навчання французької мови»⁶⁹. У 1747 р. опубліковано підручник польської мови відомого мовознавця, француза

за походженням Франка з Месгне Менінського, який прославився як знавець східних мов та лексикограф. Зазначений львівський підручник був передруком з Гданського видання 1649 р.⁷⁰

Викладання історії і географії майже не відображено в основному педагогічному трактаті «Ratio studiorum», хоча вже у 1609 р. історію викладали як самостійний предмет у Литовській провінції ПІ. В інших школах Ордену історію вивчали в класах поезики та риторики. Про неї в «Уставі» записано, що «лекції з істориків і поетів мають свої особливості. Історика зазвичай проходять швидше...»⁷¹. До історії зверталися як до джерела прикладів у апологетичних суперечках та цікавих історичних подробиць, зібраних навколо тематики чеснот і вад, життя та звичаїв тощо⁷². Вибір тем історичних викладів здебільше залежав від професора. У програму викладів було включено вивчення історичних творів: Цезаря «Про галльську війну», «Про громадянську війну»; Курція «Про подвиги Олександра»; «Історії» Юстиніана; Тіта Лівія «Історія від заснування Міста»; Тацита «Аннали». У багатьох випадках у колегіумах Польської провінції зверталися до поеми «Lechias» Альберта Інеса, до «Історії світу» у десяти книгах, укладеної Горацієм Турселліні, до перевидань популярної хронології Джованні Домініка Мусанті. Кожен колегіум мав у своїй бібліотеці також інші історичні твори. Задовго до впровадження викладання історії, у Львівській друкарні ПІ у 1646 р. було видано книгу Шимона Окольського, яка містила відомості про історію «руської провінції домініканського ордену», деякі загальні відомості про Русь: «Про походження назви Русь» (с. 1–3), «Про поділ Русі» (с. 3–6), «Князі Києва» (с. 6–7), вірші про Данила Романовича (с. 61–62), Льва Даниловича (с. 71)⁷³.

З 1702 р. у Польщі почали практикувати видання календарів. У друкарні львівських єзуїтів вони друкувалися у 1716 та 1717 рр. Подібні видання містили відомості також із загальної історії і географії⁷⁴. Про значення календарів у популяризації історико-політичних знань Академік Ярослав Ісаєвич пише: «Особливо великий вплив на формування історичних і політичних знань шляхтичів, а частково і міщан, мали календарі. В них знаходимо довідки про генеалогію тодішніх династій, хронологічні таблиці, відомості про події минулого року, врешті про устрій Речі Посполитої, сейми та сеймики, систему посад»⁷⁵. А ось перші навчальні підручники могли бути оцінені кретино: «Старомодним і досить поверховим був історичний посібник Шимона Майхровича «Trwałość szczęs liwa krolestw albo ich smutny upadek», виданий у Львові 1764 р. під маркою єзуїтської академії [...]. Історія тут служила обґрунтуванням засад «золотої вільності» шляхти»⁷⁶.

Як окремих предмет історію, а разом з нею і географію, у Франції в єзуїтських школах почали викладати близько 1705 р., у Німеччині – у Фрайбурзі в 1716 р. Їх приклад почали наслідувати інші єзуїтські університети. Станіслав Беднарський вважав, що впровадження у шкільні програми історії як обов'язкового предмету було проявом реформаторських зрушень в єзуїтському шкільництві. В Польській провінції впровадив окреме вивчення історії Томаш Ліштанський (1734 р.). Перший офіційний підручник історії для навчання в єзуїтських школах було видано у 1726–1728 рр. Його автором був Максиміліан Дюфрен. Опубліковано підручник анонімно і в подальших передруках на титулах міститься лише вказівка, що автор є одним з членів Товариства Ісуса. Підручник Дюфрена неодноразово перевидавався, не раз до певної міри змінюючись у змісті видавцями. У Польщі його надрукували у Бранові, Вроцлаві, Каліші, Любліні, Львові. Львівській передрук, як зрештою й інші, має деякі зміни у порядку викладу, та деякі зміни у тексті. Власницькі та маргінальні записи на примірниках львівських видань підручника свідчать про те, що його використовували також в інших навчальних закладах і після скасування Ордену ⁷⁷. Заголовок книг говорить сам за себе: «Основи історії, або короткий, простий метод засвоєння правдивою молоддю історичних понять» («*Rudimenta historica...*»). Матеріал підручників було побудовано у формі дискурсу. Будь-який матеріал, розділений на відповідні частини і параграфи, викладено у вигляді діалогу евентуальних вчителя та учня – стисло і суттєво питання та чітка по формі відповідь, щоправда, не завжди вичерпна, але останнє залежало від теми, що розглядалася. При цьому відповідь орієнтована на обговорення та обґрунтування будь-яких історичних викладів та пояснення значущих аспектів теми. Всі курси мають додатки.

«Основи історії» складаються з 6 томів – курсів. Починали з вивчення біблійних історій ⁷⁸: від доби патріархів до та після потопа аж до суддів іудейських; про 40 років блукання євреїв по пустелі; про суддів ізраїлевих; про захоплення Вавилону. Оскільки біблійні історії були вступним курсом до історичних наук, то від початку з'ясовувались загальні питання та відповіді. «Що таке історія?» – відповідь: «це історія від створення світу аж до цього часів, яку гідно записувати та запам'ятовувати»; «Якою кількісно є історія?» – «Власне є подвійною, священною, зрозуміло, або Церковною, і звичайною, або політичною» ⁷⁹ та інші.

Продовженням «Початків історії» був курс «звичайної, або політичної» історії, а саме «Про найперші чотири монархії»: ассирійську, перську, грецьку, римську ⁸⁰. У відповідях на питання, які побудовані за хронологією

подій, наголошується на можливо складних для розуміння учнями речах. Наприклад, у відповіді на питання «Хто був першим монархом з римлян», розтлумачується, коли і чому саме Августа слід вважати першим монархом, перераховані його чесноти та дається пояснення, чому ім'я імператора Августа стало загальним для наступних імператорів усіх монархій.

Наступна книга мала назву «Продовження Римських монархій» ⁸¹, що було історією християнських римських імператорів. У цьому підручнику, який складається з 4-х частин, представлені римські християнські імператори від Константина Великого до розпаду Західної імперії; римські грецькі імператори на Сході аж до Карла Великого; римські германські імператори після поновлення Західної імперії від Карла Великого до Рудольфа Габсбурга; римські германські імператори від Рудольфа Габсбурга аж до найближчих часів (йдеться про XVIII ст., а саме – про імператора Карла VI). Перші три курси практично мало чим відрізняються за текстами.

Стосовно четвертого підручника – «Про інші держави і країни провінцій» ⁸² – слід зазначити, що тут видавці вдалися до певних змін у розгляді політичної історії окремих країн, викладеної Дюфреном. У цілому, весь матеріал цього курсу розділений нерівномірно. Оскільки вперше курс був виданий для шкіл Північної Німеччини, то зрозуміло, що перша частина – присвячена історії Німеччини, – є найбільшою й детальнішою. Достатньо докладно наводяться відповіді щодо розселення стародавніх германців або тевтонців, етимологічного та міфологічного пояснення етнонімів германців, тевтонів, їх звичаїв, синопсису стародавніх актів тевтонів. Далі мова йде про тогочасну Германію: релігію і політику, про три церковні електорати, про Австрію, Штирію, Карінтію, Карніолу, Тіролію тощо. У трьох наступних частинах – про інші країни Європи, про республіки у Європі та країни поза Європою – відомості подаються стисло. Кожна частина складається з 5–6 невеликих параграфів. Друга частина поділена на глави: католицькі країни (Португалія або Лузитанія, Іспанія, Галлія (Франція), Італія та її частини), Угорщина, Польща та інші європейські країни (Англія, Пруссія, Данія, Швеція, Росія або Московія, Туреччина європейська), республіки у Європі (Венеція, Генуя, Гельветія (Швейцарія), Голландія, Лукана (Лукка), Сан-Маріно, Рагуза (Дубровнік)), країни Азії, Африки, Америки. Опис усіх країн, окрім Німеччини, як уже сказано вище, звужено до 2–5 питань і коротких на них відповідей. Так, історія Росії вмістилася у відповідях на два питання: «Хто між князів Московії перший прийняв християнство?» та «Які російські монархи

згадуються передусім?» – таких у львівському виданні названо чотири. Це – «1. Данило XVIII. – князь близько 1250 р., який перший прийняв титул великого князя, столицю затвердив у місті Москва. 2. Владислав, син Польського короля Сигізмунда, вибраний на Велике Князівство, після року прибуття [у Московію] із своїми поляками був змушений забратися... 3. Петро, який помер у 1725 р., котрий чутками про подвиги світ наповнив... В Лівонії побудував місто Петербург, або Табір Петра, яке і постановив столицею бути... 4. Єлизавета, донька Петра I та імператриці Катерини тепер править у Росії»⁸³. Проте, наприклад, у виданнях єзуїтського колегіуму у Браунсберзі (тепер Бранєво) 1737 р.⁸⁴ в розділі про Росію перелічені ще й «Петро II, онук Петра I, який очолив Росію після смерті Катерини до року 1730. Після нього наслідувала Анна Іоанівна, донька Івана Олексійовича, колишнього Московського князя, і удова князя Курляндії Фридеріка Вільгельма, яка і тепер очолює». Варто окремо відзначити історичні хронологічні таблиці, які додані до цього курсу. Перша – «Хронологічна таблиця, яка представляє слідування королів Європи», побудована за країнами. В межах країни перелік королів розташований за роком початку царювання, зазначено скільки років правив даний король, а в останній синхроністичній колонці записані пам'ятні події, які відбувалися у час правління тих чи інших королів. Другий додаток – «Вінок Королівства Польського та Великого Князівства Литовського, який представляє сенаторів та міністрів за порядком свого положення». В ньому є перелік всіх головних урядових посад тогочасної Польщі і Литви. Такі додатки надавали ваги історичному твору. І це був не єдиний випадок у виданнях Львівського єзуїтського колегіуму. Через 15 років після опублікування «Основ історії», у виданні колегіуму, у книзі Ю. А. Яблоновського «Про загрозу Землі»⁸⁵, як зауважив Я. Ісаєвич, «...вміщено «Хронологію визначних битв і війн» за 524–1718 рр. (3. I., 1598)»⁸⁶.

Курс «Основ історії» у львівському передруку закінчується історією Церкви, надрукована вона у шостій книзі⁸⁷. У вступі до цього курсу наголошується, що викладач повинен доброзичливо і повно обговорити з учнями цей маленький твір, зміст якого охоплює «сімнадцять століть, які минули, і вісімнадцяте, у якому ми тепер живемо»⁸⁸. Матеріал підручника поділено за століттями. У рамках кожного століття подається життєпис того з понтифіків, керування якого Церквою мало найважливіше значення в конкретному столітті. Про інших пап, як зазначено на початку кожного розділу, дається відсилка на хронологічну таблицю. Матеріал чітко структурований за наступними темами: безперервне слідування вищих понтифіків, уклад їх способу життя і керування, стан Церкви, її зростання,

найбільші ересі, Собори, введення деяких святих або стародавніх обрядів, сучасні інститути релігійних орденів, про благочестя людей і шанування доктрини, дива. В книзі є два додатки. Перший – «Хронологічна таблиця найвищих понтифіків». Антипапа тут не занотований. Ця таблиця укладена за століттями, в межах кожного століття інформація розташована в трьох колонках: слідування понтифіків, до якого року на престолі. Другий додаток має назву «Вінок: Пророцтво про Римських понтифіків, яке розповсюджується від імені св. Малахія єпископа». Тут, окрім тексту «Пророцтва св. Малахія», подана їх інтерпретація. Третій додаток – «Собори, антипапи, ересі тощо». Додатки закінчуються коротким списком «Символів, які супроводжують понтифіків» з пророцтв того ж св. Малахія.

П'ята книга «Основ» є «Основами географії»⁸⁹. Цей курс має значні розбіжності у порядку викладеного матеріалу порівняно з іншими виданнями цього підручника в інших школах ТІ. По-перше, в одних колегіумах, як-то у Бранєві у виданні 1742 р.⁹⁰, це була шоста книга. По-друге, починаючи від перших видань для Німецької провінції ТІ, виданих в Аугсбурзі, та у передруках для інших регіонів, що побачили світ у виданнях Праги, Бранєва, Утіні (Італія), «Основи географії» мали додаток – короткий виклад основ геральдики з ілюстраціями⁹¹. По-третє, у вступі до бранєвського та до вроцлавського курсів зазначено, що їх «слід вивчати у наших гімназіях у п'ятому класі, таким самим чином й історію одночасно з поетикою – нехай оволодівають з особистим старанням»⁹². Проте, у вступі до львівського підручника сказано, що «у наших гімназіях слід дописати [вивчення географії] у четвертому класі...», і далі йде мова про майже повну відсутність на той час книг та посібників з географії⁹³.

Безумовно, «Основи географії» цікаві й з ілюстративного боку. Львівське видання супроводжено двома гравюрами, виконаними львівським гравером й видавцем Іваном Филиповичем – зображенням армілярної сфери та карти півкуль. На картах ще не окреслено лінію східних берегів Північної Америки, Австралії. Проте інші материки відображені з достатньою мірою достовірності. Филипович створив ці ілюстрації за зразком попередніх видань «Основ географії». Так, подібні гравюри армілярної сфери, а також карти півкуль, але без графічних прикрас є у виданнях вищезазначених єзуїтських колегіумів. Карти для «Основ географії», ймовірно, були перемальовані з видань голландських картографів XVII ст. За зображенням контурів материків карти півкуль Землі близькі до «Сучасної, абсолютно точної карти всесвіту»⁹⁴ Йоганна Блау, яка була видана всього за три місяці до появи кульмінаційного проекту компанії Блау «Atlas major». Карти свідчать про недолік знань про західне узбережжя

Північної Америки, Арктику і Нову Голландію (сучасну Австралію). Ще більше вони наслідують «Нову точну карту світу» Ніколаса Вішера⁹⁵, сучасника Пітера Ван Кеєре і Йодокуса Хондія. У Вішера на картах півкуль, як і на картах «Основ географії», є лінія екватору з урахуванням нахилення земної вісі. Филипович наслідував стиль Вішера в оформленні карт – гравюра карти (145 x 266 мм) має по кутах алегоричне зображення 4-х стихій: вогню, води, повітря, землі. При цьому, алегорії зображення повітря є досить точною копією голландського видання.

Щодо викладу тексту підручника географії, то у розташуванні розділів є низка розбіжностей порівняно з виданнями інших шкіл. Перша частина «Про глобус» є однаковою практично в усіх виданнях. У ній розглянуто основні поняття з фізичної географії: про основні частини глобусу, меридіани й паралелі, тропіки, полюси, широту і довжину місць, зони, пори року у протилежних зонах, про клімат, протилежні розташування орбіт, вжиток глобусу. Друга частина – «Про географічні мапи або карти» – має вступну частину з роз'яснення основних географічних понять: сфер Землі, генеральної географічної карти, географічних вимірів, термінології, різниці у географічних описах земельних та водяних просторів. Вміщено короткі відомості про країни, поділені на розділи за материками. Європейські країни – на глави: про географічну карту Германії (області Австрії, Баварії, Свевів, Верхнього Рейну, Нижнього Рейну або електорату, Французької Вестфалії, Верхньої Саксонії, Нижньої Саксонії), про великий півострів Скандинавії (країни Швеція, Норвегія, Данія). Далі йде мова про 9 великих країн: Московію, Королівство Польське, Європейську Туреччину, Британію, Італію, Галлію, Іспанію, Лузитанію, Королівство Угорське. Далі – про 8 менших країн Європи: Бельгію, Лотарингію, Гельветію, Сабавдію (Савойю), Трансильванію, Валахію, Молдавію, Малу Татарію. Інші частини світу описані дуже коротко. В Азії – тільки Туреччина Азіатська, Анатолія, Сирія, Аравія, Грузія, Вірменія, Персія, Велика Татарія, Китай. В розділі «географічна карта Африки» матеріал поділено на 3 параграфи: верхня частина Африки, нижня частина Африки або Ефіопія, острови Африки. Розділ «географічна карта Америки» складається з 2 параграфів: Північна Америка та Австралійська Америка. Курс закінчується 13-м розділом – про невідомі регіони. Структура викладення матеріалу з опису країн подана за схемою у межах питань: кордони країни, річки, водні ресурси, природні ресурси земель, області (ділення) країни, столиця, звичаї, релігія, форма правління тощо.

Варто наголосити, що вклад єзуїтів Польської провінції у розвиток географічної літератури полягав, власне, у впровадженні значної кількості

навчальної літератури. Популярністю користувався підручник Францишка Папроцького «Європа найперша з частин світа», який 8 разів перевидавали єзуїтські колеґіуми Польської провінції. У 1755–1756 рр. його було видано у друкарні Львівського єзуїтського колеґіуму⁹⁶. У підручнику Папроцького при характеристиках країн подані докладні описи їх географічного положення, кордонів, адміністративний поділ, міста, ріки, природні копалини, опис релігії країн, річні прибутки, форми уряду, ордени, герби, монети. Таким чином, підручник Папроцького вийшов за межі географії. За широтою питань поданого матеріалу його можна було б вважати підручником з фізичної, економічної та соціальної географії, та в якійсь мірі – з країнознавства.

Як уже зазначалось, у більшості шкіл провінцій ТІ у курсі географії викладали основи геральдики, науки яку відносять до спеціальних історичних дисциплін. Львівський підручник «Основ географії» такого додатку не мав. Можливо тому, що перед його виданням у друкарні Львівського колеґіуму було опубліковано твір з геральдики Йосифа Олександра Яблоновського. Автор назвав свою працю: «Геральдика це є поселення лицарських клейнодів та відомостей про гербові знаки, які до цих часів є не поясненими у Польщі...», одразу наголосивши, що це є перша розвідка з теорії геральдики. «Його «Heraldica...» (Львів, колеґіум, 1742; друге видання – у П. Гольчевського, 1748; третє – знов у колеґіумі, 1752) містила не тільки пояснення засад геральдики, але й трактат про печатки Польщі, Великого князівства Литовського, Русі, Пруссії. Два перевидання засвідчують популярність цього твору», – як зазначив академік Я. Ісаєвич⁹⁷. Варто зауважити, що ілюстрації для видань геральдики колеґіуму майстерно виконав львівський гравер і книговидавець Якуб Лабінгер. Але найбільшим досягненням з геральдичних видань колеґіуму слід визнати публікацію «Корони Польської» Каспра Несецького⁹⁸. Гербовник вийшов з друку 1728 р., на 14 років раніше, ніж «Геральдика» Яблоновського. Томи гербовника Несецького стали окрасою друкарської справи Львівського єзуїтського колеґіуму. Видання ілюстровано численними дереворитами шляхетських гербів. Отже, у розпорядженні Львівського колеґіуму для оволодіння учнями основами геральдики були і ґрунтовне видання «Корони Польської» Несецького, і «Геральдики» Яблоновського, тому, можливо, у львівському передруці курсу географії Максиміліана Дюфрена відсутність додатку з основ геральдики можна вважати раціональним кроком з боку видавців.

Так, у стислому викладі, виглядала справа видання підручників у Львівському єзуїтському колеґіумі для гуманітарних студій. Від чітко

окресленої літератури згідно «Шкільного уставу» – до реформаторських змін у викладацьких програмах, які, у свою чергу, спонукало до зростання книговидавництва. Власне аналіз видавничого репертуару навчальної літератури Львівського єзуїтського колегіуму дає змогу робити конкретні спостереження щодо питання організації навчального процесу єзуїтської школи Львова, яка безумовно мала вплив на інші школи міста, динаміку росту навчальних дисциплін, акцентувати прийоми та методику викладання. У більш загальному плані, викладений матеріал доповнює відомості про педагогічну діяльність Ордену. З іншого боку, подібне дослідження не могло б відбутися без попереднього дослідження історії, функціонування друкарні ЛЄК, без створення бази типографічних засобів друкарні та бібліографічного дослідження самих видань. Сподіваємось, що ця праця знайде розуміння та практичне застосування у книгознавців та бібліографів, дослідників з історії педагогіки України.

Примітки

¹ Тут і далі переклади з польської, латинської та ін. мов автора.

² *Załęski, S.*, ks. *Jezuici w Polsce*. T. 4, Cz. 2: *Kolegia i domy założone w pierwszej dobie rządów Zygmunta III*. 1588 – 1608 / przez ks. Stanisława Załęskiego. – Kraków: Druk. i nakł. W. L. Anczyca i sp., 1904. – S. 564, 580.

³ *Załęski, S.*, ks. *OO. Jezuici we Lwowie* / przez ks. Stanisława Załęskiego. – Lwów: Druk. Ludowa, 1880. – 118, 6 s.

⁴ Національна бібліотека Австрії (Відень). – Рук. 11988 : *Historia Collegii Leopoliensis Societatis Iesu manu propria a R.P. Matthiae Wielewicz pro tunc Rectoris diligentissime collecta et descripta ad annum 1665, iunctum quo anno obdormivit in Domino...* – [788] f.; Центральний Державний Історичний архів України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 2: [фотокопія рукопису: *Historia Collegii Leopoliensis...* : у 5-ти кн.]; Наукова бібліотека Львівського національного університету (далі НБ ЛНУ). Відділ рукописів, довідковий фонд : [мікрофільм рукопису : *Historia Collegii Leopoliensis...* – 788 кадр.].

⁵ *Finkel, L., Starzyński, S.* *Historia Uniwersytetu Lwowskiego* : w 2 cz. / L. Finkel, S. Starzyński. – Lwów: Nakł. Senatu Akademickiego UL, 1894. – XVI, 351, 442 s. – S. 11–44, 117.

⁶ *Bednarski, S.* *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce: Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego* / S. Bednarski. – Kraków: Wyd. księży jezuitów, 1933. – 537 s., IX tabl., 1 map. – (Klasycy jezuickiej historiografii. T. 3. – Kraków: Ignatium, 2003).

⁷ *Сушко, О.* Впровадження єзуїтів до Польщі: Історико-критична студія / О. Сушко // *Записки НТШ*. – 1904. – Т. 57. – С. 1–28; Т. 58. – С. 29–75.

⁸ *Шевченко, Т.* Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті

XVI – середини XVII ст. / Тетяна Шевченко. – Львів: Свічадо, 2005. – 340 с. – (Studia rationis. Vol. 1 / Вид. Товариства Ісуса).

⁹ *Серяков, С.* Єзуїтське шкільництво на українських землях Речі Посполитої у другій половині XVII ст. : автореферат дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Сергій Серяков; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2004. – 20 с.; *Серяков, С.* Єзуїтське шкільництво в Україні: кількісні показники та структурний розвиток (кінець 40 – середина 90-х років XVII ст.) / Сергій Серяков // *Український історичний збірник*. – 2001. – К., 2002. – С. 126–150; *Серяков, С.* Події першого року Хмельниччини та єзуїтське шкільництво в Україні / Сергій Серяков // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. Історичні науки. – Острог, 2003. – Вип. 3. – С. 29–33; *Серяков, С.* Розвиток освітньої системи ордену єзуїтів на українських землях Речі Посполитої у 1608–1648 рр. / Сергій Серяков // *Збірник наукових праць Харківського педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*. Сер. Історія та географія. – Х., 1999. – Вип. 3. – С. 44–55.

¹⁰ *Яковенко, Н.* Латинське шкільництво і «шкільний гуманізм» в Україні кінця XVI – середини XVII ст. / Наталя Яковенко // *Київська старовина*. – 1997. – № 1/2. – С. 11–27.

¹¹ *Матвишин, Я. А.* Преподаватели математических наук Львовского университета (1661–1807 гг.) / Я. Матвишин // *Проблемы истории математики и механики*. – К., 1977. – С. 116–129.

¹² *Кіку, В.* Магнати – боржники львівських єзуїтів / Вероніка Кіку // *Соціум: Альманах соціальної історії*. – 2003. – Вип. 3. – С. 49–54; *Кіку, В.* Єзуїтський університет у Львові (1758–1773), або захист «істини закону» / Вероніка Кіку // *Соціум: Альманах соціальної історії*. – 2004. – Вип. 4. – С. 101–113.

¹³ *Кметь, В.* Єзуїти / Василь Кметь // *Енциклопедія Львова*. Т. 2: Д–Й = *Енциклопаедія Leopoliensis*. Vol. 2 / за ред. А. Козицького. – Львів: Літопис, 2008. – С. 272–279; *Кметь, В.* Єзуїтська академія // Там само. – С. 280–283; *Кметь, В.* Єзуїтська колегія // Там само. – С. 283–286; *Кметь, В.* Єзуїтський шляхетський конвікт // Там само. – С. 286–287. *Кметь, В., Дух, О.* «Ratio Studiorum» в історії європейської та української освіти // *Ratio Studiorum* : Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти / пер. з лат. Р. Паранька, пер. з англ. А. Маслюка. – Львів: Свічадо, 2008. – С. 7–31. – (Серія *Studia rationis*. Vol. 2).

¹⁴ *Швец, Н. П.* Организация и комплектование иезуитской библиотеки (на примере Львовского колегіума) // *Наука о книге: Традиции и инновации: К 50-летию сборника «Книга. Исследования и материалы»: материалы XII Международной научной конференции по проблемам книговедения (Москва, 28–30 апреля 2009 г.)*: В 4 ч. – Москва: Наука, 2009. – Ч. 1. С. 88–92; *Швец, Н. П.* Традиции преподавания классической филологии во Львовском иезуитском колегіуме // *Религиозное образование в России и Европе в конце XVIII – начале XIX в.* – М.: Изд-во Русской Христианской гуманитарной академии, 2009. – С. 256–277.

¹⁵ *Bober, A. W.* *Historja drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie* : W siedemdziesiąt rocznicę powstania stowarzyszenia «Wspajemnej pomocy» a w pięćdziesiąt

rocznicę założenia stowarzyszenia «Ognisko» / A. W. Bober. – Lwów: Ognisko; Ossolineum, 1926. – S. 9.

¹⁶ *Kawecka-Gryczowa, A., Korotajowa, K., Krajewski, W.* Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Z. 6: Małopolska – Ziemie Ruskie / A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski. – Wrocław; Kraków: Ossolineum, 1960. – S. 110–114. – (Książka w dawnej kulturze Polskiej / pod red. K. Buszyka, A. Gryczowej. T. 10, Z. 6).

¹⁷ *Różycki E.* Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku / Edward Różycki. – Wrocław; Kraków: Ossolineum, 1994. – S. 70–80.

¹⁸ *Исаєвич, Ярослав.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.: іл. – Бібліогр.: С. 445–481.

¹⁹ *Соколов, Віктор.* Видання друкарні Львівського єзуїтського колегіуму з природничих та технічних наук у XVIII ст. / Віктор Соколов // Вісник Книжкової палати. – 2000. – № 9. – С. 25–29.

²⁰ Lwów (Leopolis) // Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995 / іprac. Ludwik Grzebień SJ przy współprac. zespołu jezuitów. – Kraków: WAM, 1996. – S. 378–379.

²¹ *Jasińska, S.* Co się stało z drukarnią Wirzbięty / S. Jasińska // Rocznik Biblioteki Narodowej. – Warszawa, 1968. – T. 4. – S. 147–153, VIII tabl. il.

²² Polonia typographica saeculi sedecimi : zbiór podobizn zasobu drukarskiego tłoczni polskich XVI stulecia. Z. 9, Maciej Wirzbięta, Kraków 1555/7–1605 / [red. Alodia Kawecka-Gryczowa ; z. 9 oprac. A. Kawecka-Gryczowa]; Polska Akademia Nauk. Instytut Badań Literackich; Biblioteka Narodowa. – Wrocław [etc.] : Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydaw. PAN, 1974 – 25, [3] s., 60 s. tabl., [1] k. tabl.; Polonia typographica saeculi sedecimi : zbiór podobizn zasobu drukarskiego tłoczni polskich XVI stulecia. Z. 10, Maciej Wirzbięta, Kraków 1555/7–1605 : tabl. 476–520 / [oprac. Alodia Kawecka-Gryczowa]; Polska Akademia Nauk. Instytut Badań Literackich, Biblioteka Narodowa. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975. – 1k., [45] k. tabl. il.; + tekst: 39, [4] s.; Polonia typographica saeculi sedecimi : tłocznie polskie XVI stulecia – monografie i podobizny zasobów drukarskich. Z. 11, Maciej i Paweł Wirzbiętowie, Kraków 1555/7–1609 : tablice 521–570 / [red.] Alodia Kawecka-Gryczowa ; [oprac. A. Kawecka-Gryczowa]; Polska Akademia Nauk. Instytut Badań Literackich ; Biblioteka Narodowa. – Wrocław [etc.] : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981. – [50] k. il. + tekst: 90, [1] s.

²³ *Швей, Н. П.* Создание баз данных по типографским материалам как один из способов реконструкции репертуара издательства (на примере Львовского иезуитского коллегиума. 1615–1773 гг.) // Книга – источник культуры: Проблемы и методы исследования : материалы Международной научной конференции (Минск, 25–27 ноября 2008 г.). – М. : Наука, 2008. – С. 365–373.

²⁴ *Estreicher, K.* Bibliografia polska : Ser. 1–3: T. 1–34; Ser. 4: T. 1–4; zesz. dod., zesz. chronol. / Karol Estreicher. – Kraków : AU, 1870–1951. – Cz. 3: T. 12–34. – 1891–1951.

²⁵ *Запаско, Я. П., Ісаєвич, Я. Д.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні: В 2-х кн. / Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич. – Львів: Вища школа, 1981–1984.

²⁶ *Brown, J.* Biblioteka pisarzy asystencyi polskiej Towarzystwa Jezusowego / J. Brown; przekł. z łac. W. Kiejnowskiego. – Poznań: L. Merzbach, 1862. – 501 s.

²⁷ *Kotula, R.* Bibliografja polskich druków lwowskich XVI–XVIII wieku / Rudolf Kotula. – Lwów: Nakł. T-wa miłośników książki, Koła Związku bibliotekarzy polskich we Lwowie, 1928. – VII, [1], 146, [2] s.

²⁸ *Gwioździk, J.* Księgozbiór benedyktynek klasztoru pw. Wszystkich Świętych: Katalog starych druków / Jolanta Gwioździk. – Katowice, 2004. – 380 s.: il. – (Biblioteka Śląska / pod red. J. Malickiego. Vol.7).

²⁹ Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаніка НАН України (далі ЛННБ НАНУ). Відділ рукописів. Ф. 54 (Архів «Оссолінеум»). – Оп. IV (Реєстр діяльності «Оссолінеум», поштові надходження, листи, документи, даровизни). – Од. зб. 53/I–XIII (53/I: T.1: Hüttner, Karol Joseph. Catalogus Librorum Bibliothecae Excellentissimi D[omi]ni Josephi Maxim. Comitis in Tenczin Ossolinski Sacrae Caesareae Regiae Austriacae Majestatis a consiliis intimis, ejusdemq[ue] C. R. Majestatis Bibliothecae Praefecti, plurimis societatibus scientiarum et artium adscripti, oeconomici instituti Galiciae Curatoris etc. etc. in ordinem alphabeticum redactorum conscriptus / opera Caroli Josephi ab Hüttner a[nn]is 1812 et 1812). – 318 f.; 235 f.; 222 f.; 218 f.; 364 f.; 328 f.; 218 f.; 238 f.; 237 f.; 240 f.; 302 f.; 254 f.; 286 f.

³⁰ НБ ЛНУ. – Рукопис 415 IV (Catalogus Bibliothecae Academiae Leopoliensis. – Vol. 6: Bibliothecae [libri] galiciensis). – 280 с.

³¹ Imago primi saeculi Societatis Iesu a provincia Flandro-Belgica eiusdem Societatis perpraesentata. – Antwerpen: Off. Plantiniana Balthasar's Moreti, 1640. – 2°. – P. 571.

³² *Wiszniewski, M.* Historia literatury polskiej. T. 9. – Kraków: Nakł. A. Pazezdzickiego; Druk. Czasu, 1857. – S. 2–3.

³³ *Шевченко, Т.* Єзуїтське шкільництво. – С. 71.

³⁴ «Шкільний устав» має багато видань. Перші у редакціях 1599, 1616, 1635 рр. Далі посилання на видання: Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu / autoritate Septimae Congregationis generalis aucta. – Antuerpiae [i.e. Amsterdam]: Ioannes Meursius [i.e. Daniel & Lodewijk Elzevier], 1635 [1665]. – 8°; 173, [35] p.

³⁵ Catalogus praelectionum in scholis Societatis Jesu Provinciae Poloniae / Adrianus Miaskowski. – Lublin, 1711 (Опубл. в кн.: *Bednarski, S.* Upadek i odrodzenie. – Dodatek Nr. 1. – S. 483–493).

³⁶ Ratio atque institutio studiorum. – P. 16–17.

³⁷ Monumenta Historica Societatis Iesu. Monumenta Paedagogica. – Roma, 1965. – Vol. 1: 1540–1556. – P. 97, 98, 99, 101; *Шевченко, Т.* Єзуїтське шкільництво. – С. 57.

³⁸ *Bednarski, S.* Upadek i odrodzenie. – S. 156.

³⁹ *Cytowska, M.* Od Aleksandra do Alvara (Gramatyki łacińskie w Polsce w XVI w.) / Maria Cytowska ; Komitet Nauk o Kulturze Antycznej Polskiej Akademii Nauk. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, 1968. – 105, [1] s.

⁴⁰ *Donatus, Aelius*. Dyalogus Magistri Donati grammatici fundatissimi et iuuenibus scholaribus perutilissimus. – Kraków: Florian Ungler, 1523. – 4°; [45] f.

⁴¹ *Różycki, E.* Z dziejów książki we Lwowie w XVII wieku: Studia nad introligatorstwem i handlem książki / Edward Różycki. – Katowice, 1991. – S. 42, 158.

⁴² *Исаєвич, Я. Д.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. / Я. Д. Исаєвич; Ін-т сусп. наук Львів. держ. ун-ту ім. Івана Франка. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 157.

⁴³ Ratio atque institutio studiorum. – P. 16–17, 84–85, 106–107.

⁴⁴ Ratio atque institutio studiorum. – P. 16–17.

⁴⁵ *Alvarez, Emanuel, SJ.* Emmanuelis Alvari é Societate Jesu De Institutione Grammaticæ Libri Tres. – Editio nova Correctior ... – Acc.: Canisius Petrus, SJ. R. P. Petri Canisij. Theologi Catechismus. – Leopoldis : Typ. Collegii Soc. JESU, 1726. – 8°; [2], 217, 32, [8] p.

⁴⁶ *Alvarez, Emmanuel, SJ.* De Institutione Grammaticæ, libri tres. – Editio nova correctior ... – Leopoldis : Typ. S. R. M. Academicis, 1763. – 8°; [1] f., 520 p., [15] f.: tab.

⁴⁷ Заміна термінології «риторика» на «стилістика» відбулась на поч. XIX ст. Пов'язано було з небажанням використовувати термін, як застарілий і протилежний прогресивному розвитку національних мов.

⁴⁸ *Cnapius (Knapski), Grzegorz, SJ.* Synonyma, seu Dictionarium Polono-Latinum in gratiam et usum studiosæ iuventutis Polonæ / ex thesauro Gregorii Cnapii nuper correctum et multis vocabulis auctum. – Leopoldis: Typ. Collegii Soc. Jesu., 1722. – 8°, 448 p.

⁴⁹ *Cnapius, Gregorius, SJ.* Synonyma, seu Dictionarium polono-latinum in gratiam et usum studiosæ iuventutis polonæ / ex thesauro Gregorii Cnapii. – Leopoldis: typ. Coll. Soc. JESU, 1736. – 8°; 448 s.

⁵⁰ Bibliografia literatury polskiej «Nowy Korbut»: Pismienictwo staropolskie. – Warszawa, 1964. – Т. 2. – S. 328–329.

⁵¹ *Puzynina, Jadwiga.* «Thesaurus» Grzegorza Knapiusza : siedemnastowieczny warsztat pracy nad językiem polskim / Jadwiga Puzynina ; Komitet Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, 1961. – 252 s. – (Prace Językoznawcze / Komitet Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk ; 29).

⁵² *Plezia, Marian.* Wstęp // Słownik łacińsko-polski. Т. 1 : А – С / pod red. Mariana Plezi. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1959. – S. V–XXXIX.

⁵³ *Солопов, А. И.* Начала латинской стилистики / Алексей Иванович Солопов; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М.: Индик, 2008. – С. 234–235.

⁵⁴ *Солопов, А. И.* Начала латинской стилистики. – С. 194.

⁵⁵ *Исаєвич, Я. Д.* Братства та їх роль. – С. 156–157.

⁵⁶ *Bohomolec, Francisczek.* Supellex Latinitatis ex Phraseologia P. Francisci ... Wagner S. I. ad Usum Scholarum ejusdem S. I. collecta. – Lwów: Druk. S. J., 1756. – 8°; [2], 377, [102] p.

⁵⁷ *Солопов, А. И.* Начала латинской стилистики. – С. 35.

⁵⁸ *Hoche, Richard.* Pontanus, Jacobus / von Richard Hoche // Allgemeine Deutsche Biographie / hrsg. von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. – Leipzig, 1888. – Bd. 26. – S. 413.

⁵⁹ *Radau, Michal, SJ.* Orator extemporaneus, seu Artis oratoriae breviarium bipartitum, cuius prior pars precepta continet generalia, posterior praxin ostendit in triplici dicendi genere... Перше видання було здійснено в Амстердамі у 1655 р., там само підручник перевидавався у 1661, 1673, 1684 рр. У Німеччині його видали у Лейпцизі: у 1656, 1659, 1664 рр.; в Кьольні – у 1691 р., в Бонні – у 1675 р. У Вільні – в 1640, 1690 рр. У Празі – в 1684, 1731 рр. У Польщі користувалися краківськими виданням 1666 р., калишськими 1721, 1739 рр.

⁶⁰ *Raczyński, Gabriel, SJ.* Gemmae antiquiorum quinquaginta et trium poetarum, stemmatibus Rolonorum omnibus; Hoc est, coronis meritorum insertae. Et materiae panegyricae, genethliaca, nuptiali funebri etc. etc. Accomodate / Gabriel Raczyński. – Poznań: Typ. Clari Collegij S. J., 1700. 8°; *Raczyński, Gabriel, SJ.* Gemmae antiquiorum sexaginta poetarum... / Gabriel Raczyński. – Ed. 2. – Poznań: Typ. Clari Colegij S. J., 1702. 8°.

⁶¹ Бібліотека Духовної Семінарії у Любліні (Польща) – № 293. – Orator Polonus: [Підручник з риторики], [арк. 1–62:] Mowy. [explicit:] «[4] Octobris Anno Domini 1647 In Collegio Leopoliensi Soc. Jesu. Orator Polonus.» [арк. 63–89:] «Orator Polonus, seu Pars secunda Rhetoricae quae Continet Stemmatum Polonicorum Antiquitates et Origines, deinde super his Usus orationibus quosdam Practicos, universae nobilitati Polonae ad actus publicos accomodatos ...»; [арк. 894–897:] «De receptione virginis in numerum Monialium» (Цит. за *Wojtyśka, G. D.* Katalog rękopisów Biblioteki Seminarium Duchownego w Lublinie. Nr. 293 // Archiwa, Biblioteki s Mizea Koscielne / KUL. – Lublin, 1974. – Т. 28. – S. 221–282; – Т. 29. – S. 157–219; 1975. – Т. 30. – 133–194).

⁶² *Soarius [Soarez, Suarez], Cyprianus.* Tabulae rhetoricae sive totius artis rhetoricae absolutissimum compendium ... / [per Ludovicum Carbonem a Constanciaro S. Theol. Professoris in gymnasio Patavino selectae]. – Leopoldis: Typ. S. J., 1730. – 12°; 93 p.

⁶³ *Soarius, Cyprianus.* Tabulae rhetoricae ... – Lwów: druk. Coll. S. J., 1741. – 8°; 91 p.

⁶⁴ *De Colonia (Decolonina), Dominicus, SJ.* De Arte Rhetorica Libri Quinque; Lectissimis veterum Auctorum Ætatis Aureæ; Perpetuisque Exemplis illustrati / auctore P. Dominico Decolonia Societatis JESU Presbytero. – Leopoldis: Typ. Academicis S. R. M. Collegii Soc. JESU, 1763. – 8°; [2], 333, [5] p.

⁶⁵ *Ars Metrica Sive Ars Condendorum Elegantes Versuum Ab uno e Societ. JESU.* – Primo Pragæ edita Dein Reimpressa. – Leopoldis: Typ. Accademicis Coll. S. J., 1769. – 12°; 192 p.

⁶⁶ *Catalogus praelectionum in scholis Societatis Jesu Provinciae Polonae.* – S. 483–493.

⁶⁷ [*Phaedrus*]. Phaedra Augustowego Wyzwoleńca Bayki wybrane, po łacinie, po polsku i po francusku. Przełożenie nowe z przypiskami. – Lwów: Druk. Soc. Jesu, 1767. – 4°; [10], 171, [3] s.

⁶⁸ *Icaewich, Я.* Українське книговидання. – С. 345–346.

⁶⁹ Nova methodus discendi linguam Gallicam in usum Academiae Juventutis Universitatis Leopoliensis S. J. – Leopoli: Typ. Academicis, 1765. – 8°.

⁷⁰ *Meniški a Mesgnien, Franciscus.* Grammatica seu Institutio Polonicae Linguae in qua Etymologia, Constructio & reliquae partes omnes exacte tractantur : in usum Exterorum edita / Francisci Meniški. – Dantisci [Gdańsk] Sumptibus Georgii Forsteri Bibliopolae Regii A. D. 1649. – Leopoli: Typ. Soc. JESU, 1747. – 12°; [1] f., 143 p.

⁷¹ Ratio atque institutio studiorum. – P. 112.

⁷² Historia (przedmiot szkolny) // Encyklopedia wiedzy o jezuitach. – S. 216–217.

⁷³ *Okolski, Szymon (Simon).* Fvndament Przeciw Fvndamentowi. Duchowny przeciw swiatowemu. ... We Lwowie w Kosciele Oycow Dominikanow od żalosney Rodzicielki ... odprawowanych ... / Szymona Okolskiego. – Lwów: Druk. Colleg. Societ. IESV, v Sebast. Nowogorskiego, 1643. – 4°; [24] k.

⁷⁴ *Niewieski, Franciszek.* Kalendarz z kluczem na r. 1717 / przez Fr. Niewieskiego Filoz. Dra, akad. Lwows. Dyr. Matem. Profes. Astronoma y Geometrę przysięgłego trybun, wyrachowany we Lwowie, S. J. – Lwów: Druk. Kollegium Lwowskiego Societatis Jesu, [1716]. – 4o; [16] k.; *Niewieski, Franciszek.* Kalendarz ... na rok Pański 1718 / przez Fr. Niewieskiego Filoz. Dra, akad. Lwows. Dyr. Matem. Profes. Astronoma y Geometrę przysięgłego trybun, wyrachowany we Lwowie, S. J. – Lwów: druk. Kollegium Lwowskiego Societatis Jesu, [1717]. – 4°; [12] k.

⁷⁵ *Icaewich, Я.* Українське книговидання. – С. 336.

⁷⁶ *Icaewich, Я.* Українське книговидання. – С. 335.

⁷⁷ Rudimenta Historica ... Opusculum Tertium, continuatio Monarchiæ Romanæ. – Leopoli: Typ. Collegii Societatis Jesu, 1745. – 8°; [3], 4–153, [7] p. (Власницький запис: *Hic Liber meus| Testis est Deus| Quis illum qu[a]erit| Hoc nomen erit| natus| Basilus vocatus. Kumaniecki m.p. Anno 1780 die 5.* (ЛННБ НАНУ СТ I 8584:)); Rudimenta Historica ... Opusculum Primum Historiæ Biblicæ. – Leopoli: Typ. Coll. S. J., 1745. – 8°; [2], 3–101 p. Провенієнції: *Michaelis Kumaniecki m.p.* [ан. 1780] (ЛННБ НАНУ СТ I 8584); СТ I 24606: [учнівські почерки, поч. XIX ст.:] *Basilus Lityński; Adalbertus Lubacki; Martynus Nowosielski; Martynus Nowosielski emit apud D[omi]num Basilium Lityński ... ego Adalbertus Lubacki testis ...; Hatalak Peter* (ЛННБ НАНУ (СТ I 8584; СТ I 24606); *Ex Bibliotheca D. Donikiewicz; Paulus Bogdanowicz, R. P. Bogdanowicz m.p.* (ЛННБ НАНУ СТ I 35334); *Usus Augustini Sławiński Hieromonachi Basiliani Prov. Poloniae Alumni ab Anno 1764;* Бібліотека ОО. Василян у Львові (ЛННБ НАНУ СТ I 85953).

⁷⁸ Rudimenta Historica, sive Brevis, facilisque Methodus Juventutem Orthodoxam notitia Historica imbuendi : pro Gymnasiis Societatis JESU. Opusculum Primum Historiæ Biblicæ / auctore Ejusdem Societatis Sacerdote [Maximilien Dufresne]. – Leopoli: Typ. Coll. S. J., 1745. – 8°; [2]. 3–101 p., tabl.

⁷⁹ Rudimenta Historica ... Opusculum Primum ... / Auctore ... [Maximilien Dufresne]. – P. 6.

⁸⁰ Rudimenta Historica. Opusculum secundum, De IV. Præcipuis Monarchis || [зв.

тит.:] Rudimenta Historica Sive Brevis, facilisq[ue] Methodus Juventutem Orthodoxam notitia Historica imbuendi : pro Gymnasiis Societatis JESU in Polonia Provincia / auctore Ejusdem Societatis Sacerdote [Maximilien Dufresne]. – Ed. altera emendatior ... – Leopoli: Typ. Collegii Soc. Jesu, 1745. – 8°; [4], 2–104, [5] p., tabl.

⁸¹ Rudimenta Historica sive Brevis, facilisque Methodus Juventutem Orthodoxam Notitia Historica imbuendi : pro Gymnasiis Societatis Jesu / authore Ejusdem Societatis Sacerdote [Maximilien Dufresne]. – Opusculum Tertium, continuatio Monarchiæ Romanæ. [Acc.:] Tabula chronologica. – Leopoli: Typ. Collegii Societatis Jesu, 1745. – 8°; [3], 4–153, [7] p.

⁸² Rudimenta Historica, Sive Brevis, facilisque Method[us] Juventutem Orthodoxam notitia Historica imbuendi : pro Gymnasiis Soc. Jesu in Polonia Provincia / authore Ejusdem Societatis Sacerdote [Maximilien Dufresne]. – Opusculum Quartum: De Regnis, aliisque Orbis Provinciis. – [Acc.:] Tabula Chronologica Europæ Regum Successionem exhibens. Corollarium Regni Poloniae et M. D. Lithaniæ Senatores et Ministros Status suo ordine exhibens. – Leopoli: Typ. Collegii Soc. Jesu, 1745. – 8°; [5], 140, [33] p.

⁸³ Вочевидь, йдеться про князя Данила Олександровича (він же святий Данило Московський (1261–1303), першого удільного князя Московського.

⁸⁴ Rudimenta Historica, Sive Brevis, facilisque Methodus Juventutem Orthodoxam notitia Historica imbuendi : pro Gymnasiis Societatis Jesu / authore Ejusdem Societatis Sacerdote [Maximilien Dufresne]. – Opusculum Quartum, De Regnis, aliisque Orbis Provinciis. – [Acc.:] Tabula Chronologica Europæ Regum Successionem exhibens. – Brunsberg: Typ. Collegii Societatis Jesu, 1737. – 8°; 136, [15] p.

⁸⁵ *Jabłonowski, Józef Alexander, Ostroróg, Aniol.* Josephi Alexandri De Ducis Prussii A Vicholtz Principis in Jabłonow, ... Jabłonowii, ... De Metu Telluris Variorum, propriumque Systema. – Leopoli: Typ. S. R. Majestatis Collegii S. J., 1760. – 4°; [2] f., 160 p.

⁸⁶ *Icaewich, Я.* Українське книговидання. – С. 335.

⁸⁷ Rudimenta Historica, Sive Brevis, facilisque Methodus Juventutem Orthodoxam notitia Historica imbuendi : pro Gymnasiis Societatis Jesu / auctore Ejusdem Societatis Sacerdote [Maximilien Dufresne]. – Opusculum Sextum: Epitomen Historiæ Ecclesiasticæ complectens. – [Acc.:] Tabula Chronologica Summorum Pontificum etc. Antipapas denotat. Corollarium: Vaticinium de Pontificibus Romanis, quod nomine S. Malachiae Ep. Circumfertur. Sequuntur Prophetica, ejusdem, (ut fertur) Sancti Malachiae secutorum Pontificum Symbola. – Leopoli: Typ. Collegii Societatis Jesu, 1746. – 8°; [3], 4–150, [32] p.

⁸⁸ Там само. – С. 3–4.

⁸⁹ Rudimenta Geographica, Sive Brevis, facilisque Methodus Juventutem Orthodoxam notitia Historica imbuendi : pro Gymnasiis Societatis Jesu / auct[h]ore Ejusdem Societatis Sacerdote [Maximilien Dufresne]; sculp. Ioannes Filipowicz. Leopoli. – Opusculum Quintu[m]. – Leopoli: Typ. Collegii Societatis Jesu, 1746. – 8°; [2], 3–109, [3] p.

⁹⁰ Rudimenta Geographica, Sive Brevis, facilisque Methodus Juventutem Orthodoxam notitia Historica imbuendi : pro Gymnasiis Societatis Jesu / auctore Ejusdem Societatis Sacerdote [Maximilien Dufresne]. – Opusculum Sextum. – [Acc. :] Appendix de Arte scutaria, sive Heraldica. – Cum Facultate Superiorum Juxta Exemplar Wratislaviensis reimpressa. – Brunsberg: Typ. Collegii Societatis Jesu, 1742. – 8°; 101, [3] p. + 6 tabl.

⁹¹ Rudimenta geographica, sive Brevis, facilisque methodus juventutem orthodoxam notitia historica imbuendi : pro gymnasiis Societatis Jesu in Germaniae Superioris Provincia / auctore ejusdem Societatis sacerdote [Maximilien Dufresne]. – Opusculum quantum. – [Acc. :] Appendix de arte scutaria five heraldica. – Augustae Vindelicorum [Augsburg]: Sump. Mathiae Wolff, 1729. – 8°; [9], 99, 15 p.; Geographischer Anfang, Oder Kurze und leichte Weise, die Catholische Jugend in der Historie zu unterrichten = Rudimenta geographica, sive brevis, facilisque methodus iuventutem orthodoxam notitia historica imbuendi : Für die Schulen der Gesellschaft Jesu in der Ober-Teutschen Provinz / [Maximilien Dufresne]. – Fünftes Werklein. Nebst einem Anhang von der Wappen-Kunst. – Augsburg ; Insprugg: Wolff: 1755. – 8°; [9] Bl., 224 S., [1] Bl. : III, Kt.; Latein, Deutsch; Rudimenta Historica, Sive Brevis, facilisque Methodus Juventutem Orthodoxam notitiâ Geographica imbuendi : pro Gymnasiis Societatis Jesu / auctore Ejusdem Societatis Sacerdote [Maximilian Dufrène]. – Opusculum 5: Rudimenta Geographica. – [Acc. :] Appendix. De arte Scutaria, sive Heraldica – [Prag] : Typ. Universitatis Carolo-Ferdinand. in Collegio S. J. ad S. Clementem, 1750. – 8°; 144 p., [2, 6] f.; imag., chartae; Rudimenti Geografici, ossia Una breve, e facile maniera d'instruire la tenera Gioventu nella Geografia : pro uso de' Ginnaſj della Compagnia di Gesu' nella Provincia della Germania Superiore = Rudimenta Geographica, Sive Brevis, facilisque Methodus Juventutem Orthodoxam notitia Geographica imbuendi : pro Gymnasiis Societatis Jesu in Germaniae Superioris Provincia / auctore Ejusdem Societatis Sacerdote [Maximilien Dufresne]; [sculp.] F. Alarman. – Opusculum Quintum. – [Acc. :] Appendix de Arte Scutaria, sive Heraldica. – Udine: Per Gio. Battista Damiani, 1763. – 12°; [1–7], 8–309, 310–311, 312–333, [334] p. + chartae, imag.; Lat., Ital.

⁹² Rudimenta Geographica, Sive Brevis, facilisque Methodus Juventutem Orthodoxam notitia Geographica imbuendi : pro Gymnasiis Societatis Jesu in Bohemiae Provincia / auctore Ejusdem Societatis Sacerdote [Maximilien Dufresne]. – Opusculum Sextum. – [Acc. :] Appendix de Arte scutaria, sive Heraldica. – Wratislavia: Typ. Academicis Collegii Societatis Jesu, 1744. – 8°; 101, [3] p. + 6 tabl.

⁹³ Rudimenta Geographica. – Leopoldis: Typ. Collegii Societatis Jesu, 1746. – P. [2].

⁹⁴ Mundo Mapas generales 1658? (1659?) : Nova et accuratissima totius terrarum orbis tabula [картографічний матеріал] / auctore Ioanne Blaeu . – Масштаб невизначено. – Amsterdam: Joannes Blaeu, [1659]. – 1 карта кол., мідьорит; 2 півсфери, 26,5 см діам., 56 x 65 см.

⁹⁵ Atlas Blaeu-Van der Hem : in 50 t. / a Ioanne Blaeu. – Amsterdam, 1662–1678. – T. 43, Taf. 1: Visscher, Nicolas Joannes. Orbis Terrarum Nova Et Accuratissima Tabula / Nicolas Joannes Visscher. – Amsterdam, 1658. – 1 карта кол., мідьорит, 57 x 48 см.

⁹⁶ Paprocki, Franciszek, SI. Europa z części Swiata Nayprzedniejsza / przed tym

od W. X. Franciszka Paprockiego SJ w Coll. Nobil. Warszawskim Historii y Geografii Professora co do przednieyszych okolczności opisana. – Teraz dla większey uczących się wygody w nowy sposób przedrukowana. – Lwów: Druk. J. K. M. Colleg. Soc. Jesu, [1755–1766]. – 12°; [24] k.

⁹⁷ Ісаєвич, Я. Українське книговидання. – С. 335.

⁹⁸ Niesiecki, Kaspar. Korona Polska przy złotey wolności Starożytnemi Wszystkich Katedr, Prowincyi, y Rycerstwa Kleynotami ... ozdobiona Potomnym zas wiekom na zaszyzy y niesmiertelna sławe Pamiętnych w tey Oyczyźnie Synow, podana ... / przez X. Kaspra Niesieckiego SI. –T. 1, cz. 1–2. – Lwów: Nakł. Elżbiety z Branickich Tarłówniej; Druk. Collegium Lwowskiego Societatis JESU, 1728. – 2°.